

METAFORY PAMĚTI

ALICE JEDLIČKOVÁ

Jedním z oblíbených konferenčních nešvarů je změna obsahu referátu, někdy plíživě skrytá pod změnou titulu. Vypadá to, že se dnes této nepravosti dopouštím: chci však mluvit o tématu původně zamýšleném a pod titulem, který jsem navrhla již na počátku: jenom jsem narazila na nějakou plíživou formu totalitárního chování tiskařských šotků, kteří přes opakované pokusy o nápravu vždy znovu vpašovali do mého textu slovo „metody“ namísto „metafory“. Nemám totiž rozhodně v úmyslu mluvit o paměti nějak zvlášť „metodicky“: vlastně naopak, veškeré mé uvažování se sbíhá nad jednou narativně rozvinutou metaforou a vyústí uje mnohem spíše v osobní sentiment než v racionální odhalení historické souvztažnosti ideologie a imaginace.

Přesto bych na počátku chtěla zdůraznit předpoklad naší debaty, jímž je přibližná shoda o tom, co pojmy ideologie a imaginace míníme. Důvod, proč se zde scházíme, nacházíme výstižně, byť velmi skepticky (v době záznamu se psal rok 1978) vyjádřen v *Kapesním slovníku pro nahé* Sylvie Richterové:

„Při překládání příspěvku ze symposia italských intelektuálů, profesorů, historiků atd. o roli intelektuálů, profesorů a historiků v Československu: Dívají se z dálky a přesně řeknou: lež, manipulace, moc, policejní diktatura, byrokracie... Je to jednoduché, přehledné a historicky správné, zatímco spisovatelé v Praze píšou o morčatech, koulečích sudů v pivovarech a překulovačích, dotaznicích, píšou fejetony o příchodu jara a čištění výkladů, zprávy o zatčení spoluobčanů, o spoluvězních, o balíčcích, které nikdy do vězení nedošly, o pohřbech, které doprovázelo túrování motocyklů, o nepřijímání dětí na vysokou školu... Ale kdo má čas na tak pomalou historii, na tak podrobnou historii, na takovou nehistorii. Je to zdlouhavé a nikam to nevede...“

Ale je to pražské psaní zevnitř jaksi lidštější, i když namáhavější a smutnější jaksi, a ne tak každému hned jasné. (1978)⁴¹

S vědoucností pohledu odjinud podepřeného zkušeností z domova zachytila Richterová několik tehdy aktuálních žánrových alternativ, textových typů a básnických postupů obrany proti ideologii: věcnou zprávu o události, tematizaci všednosti, metaforu či rozvinutou alegorii. Nemyslím si, že by si kdokoli z účastníků tohoto setkání osoboval právo na ta jasná profesorská slova – příležitost mluvit jimi máme už řadu let. Pokud by stačila, nemuseli bychom se

zde ostatně scházet. Jedním z důvodů, proč tak činíme, je však potřeba poměřovat vždy znovu paměť implikovanou literárními texty s pamětí vlastní – poměřování je to dnes o to zajímavější, že mezi účastníky konference jsou už příslušníci generace, která se ve své zkušenosti musí vyrovnávat se zcela jinými ideologickými konstrukty než generace předcházející.

V textech Sylvie Richterové se téma paměti až nutkavě vrací, v nejrůznějších variacích prostupuje také *Slabikářem otcovského jazyka*. Paměť rodová je v závěrečné samostatné části nazvané *Almara* znázorněna právě tímto bytelným kusem domácího zařízení, paměť dítěte ve variacích toho, jak se rodičům a nejbližšímu okolí daří či nedaří – právě skrze řeč – zajistit dítěti svou přítomností pocit bezpečí ve světě (*Děti a zvířátka*), paměť literátky registruje *Kapelník slovník pro nahé* a *Skrytý život knih*, jakási individuální encyklopedie citátů, parafrází a kulturních komentářů. Všem těmto obrazům je společná dvojí tendence: tíhnutí k smyslové názornosti a předmětnosti v uchopování tak abstraktního a augustinovskému neuchopitelného fenoménu, jímž je paměť, a tendence k utváření vlastních, osvojených či osvojitelných mikrosvětů, s nimiž se subjekt (vypravěč či postava příběhu) dokáže identifikovat. Může to být svět slov („slabikář“ či „slovník“), a to jak těch dobrých, které nabízejí útočiště (Seifertovy verše), tak těch zlých, jež potvrzují, že vnější svět nebyl eliminován, nýbrž rozpoznán a kriticky oddělen od vnímatele (břítké citáty Václava Černého). Může to být i svět souvislé řeči, k níž dospívá malá dcerka rodiny exulantů, odsunutá v rigidní mateřské škole na okraj společnosti jako neschopná komunikace. Holčička si pamatuje, že svět jí blízký mluví její řečí: když se nový svět ukáže nejen jako jinojazyčný, ale také nevstřícný, dítě se odmlčí. Teprve když si samo vytvoří důvěrné společenství s domácí kočičkou, přijme za svůj jiný jazyk a osloví vídeňskou kočku již naučenou, avšak doposud „neosvojenou“ vídeňskou němčinou.

Podrobněji připomenout bych chtěla tu část *Slabikáře otcovského jazyka*, která nese název *Věčná bedna*. Slovo připomenout je tu na svém místě, protože exegezi tato metafora ve své názornosti vlastně vůbec nepotřebuje. V textu se tento motiv objevuje dvakrát, jednou jako letmá vzpomínka podnětaná jímavými, s pasivním sentimentem prožívanými setkáními s bezbranností starých lidí, podruhé ve střetnutí věčné a emocionální motivace jednání v běhu vypravěččina života. Ve chvíli, kdy se vypravěčka rozhodne vylepšit svou finanční situaci prodejem památného vykládaného sekretáře a současně se jej zbavit jako svědka negativních zážitků, zjišťuje, že jí v tom brání ještě jiný, starší díl historie kusu nábytku. Tento díl historie byl obsažen v bedně, v níž sekretář, vypravený tatínkem, putoval z vypravěččina rodného Brna do jejího exilu v Římě. Celá kapitolka je vlastně vzornou, čistě ouskáním ukázkou literárního zpracování slohového útvaru zvaného popis pracovního postupu. Jak se v reálném socialismu složitě sháněl a upravoval materiál na bezpečný obal pro starožitný nábytek. Jak jej bývalý vědecký pracovník trpělivými a pečlivými rukama řemeslníka několikáté generace zbudoval k dokonalosti soupeřící s provedením originálu, k jehož ochraně měla bedna sloužit. Jak úředně složitý, ponížující a dlouhý byl transport bedny na místo určení. Bedna byla po příjezdu hned rozebrána, ale vypravěčka po letech zjišťuje, že právě kvůli ní, nyní již „věčné bedně“, která si přivlastnila svou doménu v její paměti, nemůže sekretář prodat. *Věčná bedna* se tak stává zdvojenou metaforou: obrazem otcovské lásky na jedné a obrazem paměti vděčné dcery na druhé straně. Stejně jako hmotná bedna kdysi překročila pevně uzavřené fyzické hranice režimů, překračuje či spíše „ignoruje“ virtuální bedna hranice časové, a to i po tatínkově smrti.

Vzhledem k autentizujícímu podání dalších partií věnovaných tatínkovi (objevují se v nich nejen citace tatínkových dopisů, ale i dopisy známých osobností reagujících na jeho úmrtí) lze odhadovat, že tento básnický obraz je docela vydatně opřeno o empirii. Pokud tomu tak je, pak přiznávám, že tato okolnost je pro mě důležitá jen proto, že i v mé osobní historii se vyskytuje podobná tatínkovská věčná bedna a že mi příběh Sylvie Richterové pomohl přestat jedno z nejtěžších období mého života. Ale ať už je tomu jakkoli, ať už je *Věčná bedna* narativně rozvinutou metaforou či obrazně interpretovatelnou historkou: je v ní nepopíratelně obsažena představivost dělného člověka, který ze zbytků tvoří dokonale účelný a smysluplný artefakt a popírá tak obecný stav společnosti, v níž jsou deficity a pozitiva vyváženy tak, aby zůstalo zdání, že věci fungují – a jedinec tento stav pasivně přijímal... Richterová tak nabídla důstojnou, mírnou (emocionálně podloženou a tedy snadno „sentimentalizovatelnou“) polemiku s oblíbeným tvrzením samozvaných mravokárců, že ti, kdo v totalitních Čechách zůstali, stejně tak či onak kolaborovali.

Epizoda s věčnou bednou však pro mě představuje nejen drobný příklad střetnutí ideologie a imaginace, ale také výsostně literární spojení v časoprostoru ukotvené smyslové zkušenosti s celostní pamětí, a tedy i spojení předmětnosti a imaginace.

Summary

Alice Jedličková: Metaphers of Memory

Many of the exiled authors seem to be obsessed with the phenomenon of memory: some of them retain a detached, ironic and independent attitude towards their past experience, some of them, which is typical of nostalgists, are prone to mistaking – even tragically – the past for the future. Sylvie Richterová is one of those who do not resist the attraction of the past: however, she finds it possible to cope with it by transforming it into a number of metaphors and images (especially spatial ones) expressing a variety of experience and recollection. In the episode “Věčná bedna” (“The Eternal Box”, a chapter of *Slabikář otcovského jazyka*) an antique piece of furniture that remains a part of the family history becomes a symbolic item as well, referring to a no more existing home-made transport box crafted in an elaborate way by the father of the exiled narrator. Thus the “eternal box” as a double metaphor of love and memory establishes a connection between father and daughter, between two separated worlds, between the past and the present.

¹ S. Richterová: *Slabikář otcovského jazyka*. Atlantis – Arkýř, Brno – Praha 1991, s. 255.

